

Arhe XIX, 38/2022

UDK 1 Lorenc B.

165.741

1 James W.

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2022.38.127-140>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

NEVENA JEVTIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

DISKRETNA SKLONOST LORENCOVE FILOZOFIJE KA PRAGMATIZMU

Sažetak: Predmet razmatranja u ovom radu jeste bliskost Lorencovog filozofskog pogleda na svet i pragmatizma. Polazeći od razmatranja pragmatičke korisnosti filozofskih ideja i teorija, onako kako ju je razumeo Viljem Džejms, jedan od istaknutih predstavnika pragmatizma, Lorencov se svetonazor „delimičnog racionalizma“ rasvetljava s obzirom na subjektivističku tezu koju deli s Džejmsovim pragmatizmom. Uvodeći, zatim, Lukačev kritički orijentisan pojam modernog iracionalizma, u koji ubraja pragmatizam, dovodi se Lorencov filozofski pogled na svet u dublju misaonu vezu s temeljnim filozofskim i ideološkim pretpostavkama Džejmsovog učenja.

Ključne reči: Lorenc, Džejms, pragmatizam, subjektivni iracionalizam, Lukač, moderni iracionalizam

U međuratnom periodu istorije prosvetne teorije i prakse na ovim prostorima filozofsko učenje Borislava Lorenca ima značajno mesto. On svoj značaj ima, između ostalog, po tome što predstavlja naročiti presek uticajnih struja unutar intelektualnog i političkog prostora Kraljevine Jugoslavije, koje oblikuju njen opšti svetonazor. Na taj način on pruža važne informacije na osnovu kojih se može stvoriti slika o karakteru filozofske kulture u toj istorijskoj epohi. Prethodno je razmotren opšti karakter programa Lorencove filozofije akcije i

¹ E-mail adresa autorke: nevena.jevtic@ff.uns.ac.rs

argumentovano je u prilog tezi da u njegovoj osnovi počiva temeljni filozofski stav, Lukačevim rečima, „delimičnog racionalizma“². Kroz istoriju filozofije, prema Lukačevom shvatanju, racionalizmu su davane različite uloge u celini čovekovih spoznaja i ciljeva, te je „predmoderni delimični racionalizam“ specifičan po tome što je u službi neracionalne svrhe³. Naime, osobenost Lorencovog stila je u tome što kao vrhunac vlastite filozofije akcije postavlja religijsku veru, odnosno veru koja podrazumeva moralni ideal oličen u Hristu⁴. Prema ovom Lorencovom ubeđenju, racionalnost uopšte služi višem iracionalnom poretku istine, što se pokazalo da stoji u skladu sa gore navedenom Lukačevom odredbom „delimičnog racionalizma“. Formulšući lukačevsku ocenu Lorencove filozofije akcije, ona predstavlja naročiti primer postvarene građanske filozofije, odnosno izražava naročito istorijsko iskustvo otuđenja filozofskog mišljenja u istorijskim prilikama međuratne, kapitalističke i profašističke, kraljevine Jugoslavije.

PRAGMATIZAM I DELIMIČNI RACIONALIZAM

Ovom prilikom, međutim, predmet razmatranja biće bliskost Lorencovog filozofskog pogleda na svet i pragmatizma. Sam naslov knjige u kojoj izlaže vlastiti program filozofije akcije, *Misao i akcija*, može biti indikativan za tu misaonu bliskost. Ostajući na površinskom nivou, problem odnosa misli i akcije, misaone aktivnosti i njenog odnosa s praksom, s posebnim značajem pojma navike i volje, može se prepoznati to da su mahom uzeti sa značenjem koje imaju kao tehnički termini pragmatizma. Lorenc priznaje status pragmatizma kao jednog od vodećih pravaca unutar tada savremenog filozofskog konteksta. U knjizi *Pregled istorije filozofije*, Lorenc je u sklopu poglavlja o „filozofiji sadašnjosti“ izložio osnovne ideje Viljema Džejmsa kao „najznatnijeg

² Jevtić, N., „O Lorencovoj filozofiji akcije“ u: *Tradicija nastave filozofije X*, str. 119–134.

³ Lukacs, G., *Povijest i klasna svijest*, str. 186.

⁴ Lorenc, B., *Misao i akcija*, str. 138.

među novijim američkim psiholozima i filozofima⁵. Specifičnost pragmatizma, na ovom mestu, vidi se u tome što se kao „jedini kriterijum saznanja“ uzima „njegova praktička vrednost, njegov značaj u praksi“⁶. To bi značilo da ova percipirana korisnost nekog uverenja ili teorije odlučuje u pogledu njihove merodavnosti. Na koji način se ova korisnost konkretizuje? Džejms tvrdi: „Bilo koja ideja koju možemo da vozimo, da tako kažemo, bilo koja ideja koja će nas uspešno nositi od nekog dela našeg iskustva do nekog drugog dela, povezujući stvari na zadovoljavajući način, funkcionišući sigurno, pojednostavljajući i štedeći napor, istinita je baš toliko, istinita u toj meri, istinita je na instrumentalni način“⁷. Instrumentalno shvatanje istine, dodaje on, govori o tome „da istina u našim idejama znači njihovu moć funkcionisanja“⁸. Sa ovakvog filozofskog stanovišta, istina nije nešto ka čemu se naša spoznaja orijentiše kao, u najmanju ruku, nezavisnom kriterijumu ili standardu. „Čisto objektivna istina ne postoji“⁹. Naprotiv, ona se izgrađuje i kontekstualizuje unutar sfere subjektivnog iskustva, kao najefikasnije sredstvo ujedinjavanja fragmentarnog sadržaja u jednu funkcionalnu i probitačnu celinu. Ideje ili teorije koje imaju istaknut karakter da u najvećoj meri postižu ovu funkcionalnost i probitačnost jesu istinitije od onih koje podbacuju pri takvom zadatku. Džejms to eksplicitno tvrdi ovako: „Ideja je ‘istinita’ ako je za naš život profitabilna da verujemo u nju“¹⁰.

U svom prikazu istorije filozofije Lorenc navodi teizam i kako se pragmatizam odnosi spram njega – primer koji je višestruko zanimljiv. Prvo, baš u kontekstu filozofske rasprave o religioznom iskustvu princip pragmatizma se za Džejmsa posebno ističe u svojoj meritornosti¹¹.

⁵ Lorenc, B., *Pregled istorije filozofije od najstarijeg do najnovijeg doba*, str. 158.

⁶ Loc. cit.

⁷ James, W., *Pragmatism*, p. 58.

⁸ Loc. cit.

⁹ Op. cit., p. 68.

¹⁰ Op. cit., p. 75.

¹¹ James, W., *Varieties of Religious Experience*, p. 343.

Prema osnovama pragmatizma, onako kako ih Džejms izlaže u *Vrstama religioznog iskustva*, vidimo da su misao i uverenje u naročitom odnosu s obzirom na njihovu vezu sa akcijom: „Misao u pokretu ima kao jedini predstavljivi motiv u dostizanju uverenja, ili misli u mirovanju. Tek kada naša misao na neku temu nađe svoj mir u uverenju može naša akcija na tu temu da počne odlučno i sigurno. Uverenja su, ukratko, pravila za akcije“¹². Teizam bi, dakle, bio procenjen kao ono što je u životu, ili za celinu iskustva individue, korisnije, nasuprot ateizmu ili materijalizmu, koji bi bio opovrgnut od strane same prakse kao ideja koja je nedovoljno funkcionalna, probitačna.

Princip pragmatizma, što predstavlja drugu zanimljivu stranu ovog primera, u izvesnom smislu legitimira „delimičnost“ Lorencovog racionalizma. To može biti jedan subjektivni argument u prilog afiniteta Lorencove filozofije akcije i principa pragmatizma. Zahvaljujući vindikaciji njegovog religioznog iskustva od strane pragmatizma, to što je vrhunac vlastite filozofije akcije postulirao u (hrišćanskoj) veri nije više pitanje privatnog svetonazora, već predstavlja „celishodniji“ – „istinitiji“ – praktički stav od ateizma s obzirom na kriterijum koji se iscrpljuje u jedinstvenosti subjektivnog iskustva. Ipak, moguće je formulisati i objektivni razlog za navodni afinitet ova dva filozofska svetonazora. Kao religiozni mislilac, Lorenc će istini u objektivnom, ili čak apsolutnom smislu, priznati realitet ali je ona, za njega, izmeštena iz sfere spoznaje koja počiva na čovekovo racionalnosti. Iako iracionalna (božanska) sfera realiteta ili istinitosti za Lorenca nije predmet racionalnog saznanja, ona je svojim „životnim“ značajem i važnošću potvrđena kao nešto za šta Džejms upotrebljava termin „praktička realnost“¹³. Tako je, u skladu sa Džejmsovim određenjem pragmatizma kao stava koji veru i uverenje razume kao pravilo za akciju, za Lorenca „vera u Boga... moralna akcija“¹⁴.

Međutim, pragmatizam sebe izdaje za filozofsko stanovište koje je sposobno da bez predrasuda i metodološki posreduje između različitih

¹² Op. cit., str. 343–344.

¹³ James, W., *The Principles of Psychology*, str. 203.

¹⁴ Lorenc, B., *Misao i akcija*, str. 137.

ideja koje je potrebno instrumentalizovati iz „pragmatičnih“ razloga. Tako je moguće kod Džejmsa pročitati: „Pragmatizam je spreman da se poduhvati bilo čega, da ili prati logiku ili čula i da broji najskromnija i najličnija iskustva... Jedini test verovatne istine koji ima jeste šta radi najbolje i šta se povezuje s kolektivnošću zahteva iskustva, ne isključujući ništa. Ukoliko bi teološka ideja ovo činila, ukoliko bi se posebno pojam boga pokazao da ovo čini, zar bi pragmatizam mogao da negira egzistenciju boga?“¹⁵. Iz toga bi proizlazilo da ideje predstavljaju instrumente, sredstva za postizanje određenih ciljeva, a ne istine kao definitivne odgovore na teorijska pitanja. Džejms to eksplicitno i kaže: „Teorije su tako postale instrumenti, a ne odgovori na zagonetke, u kojima možemo da počnemo“¹⁶. Ostavljajući po strani pitanje o snazi ili iskrenosti Lorencovog religioznog ubeđenja, jedno je u razlici spram Džejmsovog instrumentalizma ipak slično. (Religiozna) vera je praktički relevantna: iako predstavlja saznanje koje počiva na iracionalnoj strukturi, ona je zapravo princip odnosno maksima moralnog delanja. Teološka ideja instrumentalizovana je, ukoliko bi se to moglo prevesti neposredno na jezik pragmatizma, zarad uspostavljanja moralnog poretka, a u tome se ogleda i pedagoška korisnost religije uopšte. Lorenc to tvrdi ovako: „U ‘tehniku vaspitanja’ mora ulaziti i religija, jer život na zemlji moguće je urediti, kako treba, samo ako se on shvati kao priprema za večni, idealni, duhovni život“¹⁷. Praktička relevantnost ili realnost boga, shvaćena kao osnova moralnog fenomena i to koja, po svemu sudeći za Lorenca, valjano obavlja svoju ulogu, ima i pragmatičku pedagošku vindikaciju. Međutim, ono što povezuje oba ova filozofska držanja – ono koje „iskreno“ veruje i ono koje kao jedini kriterijum uzima praktičke posledice – jeste subjektivizam¹⁸.

¹⁵ James, W., *Pragmatism*, p. 79–80.

¹⁶ Op. cit., p. 53.

¹⁷ Lorenc, B., *Misao i akcija*, str. 139.

¹⁸ Ovde se oslanjamo na analizu filozofskog subjektivističkog i voluntarističkog osnova Džejmsove psihologije prema: Wells, H. K., *Pragmatism. Philosophy of Imperialism*, p. 68. O berkljevskim filozofskim korenima pragmatizma videti:

On se, na prvu ruku, ogleda u naročitom shvatanju odnosa znanja i iskustva, s jedne strane, i realiteta, s druge. Na primer, Lorenc zastupa stav da (religiozno) verovanje predstavlja nužan korektiv spoznajnih nedostataka našeg mišljenja, nužan usled nedovoljnosti našeg racionalnog aparata¹⁹. Ono je subjektivna izvesnost, praktično verifikovana, o onim stvarima o kojima je nemoguće ispostaviti dokaz ili objektivnu spoznaju. Subjektivno verovanje, prema Lorencu, javlja se u svojstvu osnovnih pretpostavki kao polazna istina našeg naučnog mišljenja. Takođe, ono je i ultimativna istina, kao nadogradnja racionalne i naučne slike sveta. Subjektivno verovanje u osnovi je artikulacije onih predmeta i ideja koji ostaju s onu stranu racionalnosti i to, kao što smo rekli, u formi Džejmsove „praktičke realnosti“. Lorenc tvrdi: „Istina je za nas nedostižni ideal, najviša vrednost, a vrednosti nisu samo proizvod misli već i osećanja“²⁰. Interesantno je, zatim, da Džejms u *Principima psihologije* ističe takođe da „*realnost prosto znači relaciju spram našeg emocionalnog i aktivnog života*“²¹. Isto to Džejms je formulisao i na još direktniji način: „*Fons et origo* sve realnosti, bilo sa apsolutnog ili praktičkog stanovišta, jeste prema tome subjektivan, jesmo mi sami“²². Lorencovski delimični racionalizam deli, u određenoj meri, isto subjektivističko-idealističko shvatanje kao i Džejmsov pragmatizam da ideje i teorije ne referišu na objekte u svetu, već govore o naročitim konfiguracijama našeg subjektivnog iskustva.

SUBJEKTIVISTIČKI IRACIONALIZAM U PRAGMATIZMU

U knjizi *Razaranje uma* Lukač je modernu iracionalističku tendenciju zapadnoevropske filozofije tematizovao u kontekstu onih društvenih, političkih i intelektualnih faktora koji su dovele do pojave

Thayer, H. S. „Berkeley and Some Anticipations of Pragmatism“ in: *Meaning and Action. Critical History of Pragmatism*, p. 499–507.

¹⁹ Lorenc, B., *Misao i akcija*, str. 136.

²⁰ Op. cit., str. 137.

²¹ James, W., *The Principles of Psychology*, p. 203.

²² Op. cit., p. 204.

„nacionalsocijalističkog pogleda na svet“ (u Nemačkoj doduše, ali je svakako reč i o onim tendencijama koje su se javljale u širem, evropskom i anglosaksonskom prostoru). Na uvodnim stranicama ove knjige obrazlagao je vlastiti interpretativni postupak tako da on, pre svega, polazi od društvene uloge filozofije koju je ona u toku svog istorijskog razvoja igrala. Naime, moderni iracionalizam se javlja kao reakcija na materijalizam i dijalektičku metodu²³. Nastojao je da određene filozofske koncepcije, koje možemo zajednički nasloviti kao iracionalističke, pokaže kao objektivno kompromitovanje ili čak uništenje filozofskih (revolucionarnih) dostignuća, koje je on pripisivao dijalektici i marksizmu. Takav sukob nije intelektualističke prirode, niti se odvija u vakuumu društvene ili političke neutralnosti. Ukoliko neka filozofija zastupa reakcionarne stavove, u krajnjoj liniji, može se utvrditi sa kog ili za koji društveni položaj ona radi. Lukač tvrdi: „Stav *pro* ili *contra* uma odlučuje istovremeno o suštini jedne filozofije kao filozofije i o njenoj ulozi u društvenom razvitku. Ovo već zato što sam um ne može biti nešto iznad društvenog razvitka, nešto partijski neutralno već uvek odražava i svodi na pojam konkretnu razumnost (ili nerazumnost) jednog društvenog položaja, jednog pravca razvitka i time ih unapređuje ili koči“²⁴. Ova Lukačeva studija posmatra filozofiju kao poprište klasne borbe baš kao i u slučaju ostalih područja društvenog života.

Može li se jedan udžbenički prikaz istorije filozofije, kakav je onaj pomenuti Borislava Lorenca, čitati na ovakav način, u smislu u kome predstavlja ogledalo određenog shvatanja smisla i uloge filozofije u društvu i izraz jedne klasne pozicije? Takav pregled istorije filozofije ne mora nužno težiti savršenoj potpunosti i sasvim je prirodno to što se mnoge filozofske figure i pravci neće naći u njemu. Međutim, svaki prikaz, pa i ovaj, odgovoran je za svojevrsnu interpretativnu odluku u vezi sa time koje figure i pravce uzima za najrelevantnije i kao istaknute

²³ Lukacs, G., *Razaranje uma*, str. 11.

²⁴ Loc. cit.

nosiocce filozofskog razvoja²⁵. Većina bi čitalaca prihvatila da se na taj način može nazreti autorov stav o bitnim pitanjima filozofije, dok ne prihvata svako to da je takav stav manje indikativan za autorovo subjektivno rezonovanje, koliko ipak pokazatelj objektivnih, bilo vodećih ili marginalizovanih, tendencija svoga vremena ili svoje filozofske kulture. Tako, na primer, vidimo da nakon izlaganja sistema Hegelove filozofije, Borislav Lorenc među „Protivnike spekulativne filozofije“ ubraja: psihologizam Frisa i Benekea, Šlajermahera, Herbarta i Šopenhauera²⁶. Ovi se mislioci redom, svojim psihologizmom, voluntarizmom ili kritikom umske spoznaje sa staovišta osećanja ili neposrednog znanja, suprotstavljaju spekulativnoj dijalektici. Nakon izlaganja Šopenhauerove filozofije, Lorenc prelazi na novo poglavlje koje je naslovio sa „Filosofija sadašnjosti“, a koje je sortirao pre svega prema nacionalnom ključu (reč je o savremenoj filozofiji u Francuskoj, Engleskoj, Nemačkoj, Italiji, filozofiji u slovenskim zemljama...). Nakon izlaganja filozofije pozitivizma (O. Kont) i Bergsonove filozofije, za koga smatra da „ima najveći uticaj na savremenu filozofiju, kao najvažniji predstavnik i upravo tvorac moderne ‘filosofije života’“²⁷, on daje prikaz filozofije u Engleskoj i Americi, gde će svoje mesto naći Džejms kao najvažniji predstavnik pragmatizma. Naredni odeljak govori o nemačkoj filozofiji, te polazeći od sukoba hegelijanske „desnice“ i „levice“, Lorenc smatra da najvažniji filozofi za savremene prilike pripadaju levohegelijancima. Stoga, on govori, između ostalog, o Fojerbahu i Marksu, a način na koji izlaže njihove osnovne filozofske stavove ide za tim da ih predstavi kao redukcionističke. Lorenc navodi kao „centralnu pouku“ Fojerbahove filozofije onu čuvenu formulu da „čovjek jeste ono što jede“ i kako je ona „skroz materialistički“ shvaćena. Lorenc zaključuje: „Sve saznanje, svaka istina *svodi* [istakla N. J.] se na

²⁵ Detaljniji pregled Lorencovog shvatanja istorije filozofije i dometa stavova izloženih u dotičnom spisu videti: Perović, M., „Lorencova istorija filozofije“, str. 9–23.

²⁶ Lorenc, B., *Pregled istorije filozofije od najstarijeg do najnovijeg doba*, str. 138–146.

²⁷ Op. cit., str. 152.

čulnost, na senzacije“²⁸. Termin *svođenje*, međutim, iskoristiće i za opis Marksovog stanovišta: „Sve se istorijsko razvije, sve kulturne pojave (čak i čisto duhovne, kao nauka i religija) *svode* [istakla N. J.], po Marksu, na ekonomske motive, na promene u privrednim odnosima društvenog života, promene u načinu privredne proizvodnje i tehnike“²⁹. Zapravo, može se reći kako se stanovište istorijskog materijalizma, onako kako se ono razvilo u Marksovom delu, principijelno shvata kao redukcionističko i time je sugerisano čitaocu da u kontekstu „filozofije sadašnjice“ ono ima ograničen filozofski značaj. Svakako, Lorenc nije formulisao osnovne ideje Šopenhauerove filozofije tako da ona „svodi“ sve na volju, ili Bergsonove, u smislu da je sve saznanje „sveo“ na intuiciju odnosno instinkt, niti je taj termin prisutan u tekstu koji opisuje Kontov pozitivizam – da je filozofiju „sveo“ na „jedinstvo pojedinih nauka zasnovano na jedinstvu naučnog metoda“³⁰.

Lorencovo shvatanje razvoja i izvora savremene filozofije suprotno je Lukačevom, to je potpuno jasno. Ono što je za Lorenca redukcionistički rukavac tog razvoja, za Lukača predstavlja jedinu naprednu tendenciju i obrnuto, što za Lorenca predstavlja uzbudljivu visoko razvijenu formu, za Lukača je primer opadanja filozofskog nivoa. Različiti oblici iracionalizma, koji su se javljali kao odgovor na klasnu borbu unutar polja filozofije, imaju prema Lukaču niz izrazitih idejnih sličnosti: „Srozavanje razuma i uma, nekritično divljenje intuiciji, aristokratska teorija saznanja, poricanje društveno-istorijskog napretka, stvaranje mitova itd. jesu motivi koje nalazimo kod skoro svakog iracionaliste“³¹. Bez obzira da li se javlja na tlu Evrope ili unutar anglosaksonskog prostora, iracionalizam različitih boja nastoji da odgovori na iste ideološke potrebe reakcije.

Pragmatizam jeste obuhvaćen ovim Lukačevim shvatanjem modernog reakcionarnog iracionalizma, što bi značilo pre svega da je njegova iracionalistička priroda artikulisana u negaciji spram materijalizma. Lukač tvrdi: „Fundamentalna teza dijalektičkog materijalizma je da je

²⁸ Op. cit., str. 160.

²⁹ Loc. cit.

³⁰ Op. cit., str. 148.

³¹ Lukacs, G., *Razaranje uma*, str. 14.

praksa kriterijum teorijske istine. Ispravnost ili neispravnost misaonog odražavanja objektivne stvarnosti koja postoji nezavisno od naše svesti, ili bolje: stepen našega približenja njoj obistinjuje se tek u praksi, kroz praksu. Džems, koji jasno vidi granice, bespomoćnost metafizičkog idealizma, koji često ukazuje na te granice (da, na primer, idealizam shvata svet ‘kao zauvek dovršen i gotov’, dok pragmatizam nastoji da ga shvati u postojanju), otklanja i iz teorije i iz prakse svaki odnos prema objektivnoj stvarnosti i time dijalektiku pretvara u subjektivistički iracionalizam³². No, koji je ideološki zadatak ili društvena uloga pragmatizma? Lukač na istom mestu govori o „komforu u oblasti pogleda na svet, iluziji pune slobode, iluziji lične samostalnosti, moralne i intelektualne visoke vrednosti“. Svaka ideja, prema ovoj Lukačevoj tezi, koju pragmatizam dopušta iz „pragmatičkih razloga“, korisnosti ili instrumentalizma, zapravo biva dopuštena jer povećava ovaj „filozofski komfor“: „On [Džems] ne navodi – konsekvantno-pragmatistički – ni jedan jedini stvarni argument protiv materijalizma; on samo ukazuje da ovaj, kao princip objašnjenja sveta, nije nipošto ‘korisniji’ no vera u boga“³³. Lukač zaključuje: „Baš po svojoj besadržajnosti i površnosti, pragmatizam je ona robna kuća pogleda na svet koja je bila neophodna predratnoj Americi sa njenom perspektivom neograničenog prosperiteta i sigurnosti“³⁴.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE – SUBJEKTIVISTIČKI IRACIONALIZAM KOD LORENCA

Lorencovi filozofski pogled na svet nije očigledno pragmatički, niti je Džejsms očigledna inspiracija na svakom koraku. Bergson, Šopenhauer, brojni predstavnici filozofije religije i religiozne misli mnogo bi pre odgovarali takvoj ulozi. Međutim, može se tvrditi da na mestima koja su važna, prema Lukačevom ključu, za razumevanje Lorencovog shvatanja bitnih pitanja filozofije postoji diskretna sklonost njegovog filozofskog stanovišta ka pragmatizmu. Ta diskretna sklonost ogleda se u

³² Op. cit., str. 24.

³³ Op. cit., str. 25.

³⁴ Lo. cit.

iracionalističkoj tendenciji održanja „filozofskog komfora“, onako kako ga je Lukač formulisao, koja se može naći i kod Lorenca. Premda se Džejms u Lorencovim tekstovima najpre pojavljuje kao psiholog, filozof koji je od ogromnog značaja za razvoj psihologije, on se u udžbeniku *Psihologija* javlja u vidu direktne reference baš u okviru diskusije koja ima prelazni karakter. U skladu sa Lorencovim ubeđenjem da neka pitanja koja se obrađuju na tlu psihologije, neminovno vode ka filozofiji³⁵, u odeljku o samosvesti, Džejmsova filozofija psihologije našla se kao eksplicitni izvor za razmrsavanje problema Ja. Upravo su, dakle, njegova filozofska razmatranja o psihološkim fenomenima i filozofske pretpostavke njegovog rada u tom polju relevantni.

O kakvim je pretpostavkama reč? Deluje kao potertavanje očiglednosti kada se kaže da neposredna pretpostavka svesti svakako jeste centralni nervni sistem i visoko razvijeni mozak, ali svest nije svodiva isključivo na ovu vlastitu biološku osnovu. Međutim, Džejms, kao strogo naučni aspekt psihologije, ističe upravo empirijsku korelaciju mentalnih i psiholoških stanja s odgovarajućim fiziološkim, telesnim stanjima kao opšti zakon³⁶. O ovoj korelaciji je, dakle, moguće imati naučno istraživanje i diskusiju u strogom smislu. Preko toga, psihologija može eventualno da se zaglubi u filozofske rasprave, što je za Lorenca u krajnjoj liniji prihvatljivo, jer na tlu filozofije, kako je na drugom mestu razmotreno, postoje „naučno potvrđeni“ koncepti koji mogu pogodovati kao dopuna psihologiji. Iz ovoga prozilazi ta, međutim, posledica da se psihološki život individue razume skoro isključivo u empirijskoj korelaciji sa stanjem njegovog mozga, a ne i u jednoj fundamentalno važnoj relaciji s društvenom realnošću i praksom.

Upravo u kontekstu raspravljavanja o empirijskom i socijalnom Ja nema puta koji bi različite socijalne faktore i faktore socijalizacije uveo u raspravu. Nema govora o tome da se nekim psihološkim likovima ili karakteristikama pristupa kao stečenim životom u određenom društvenom kontekstu, već je generalni duh rasprave takav da je reč o fiksiranim

³⁵ O ovom Lorencovom shvatanju odnosa psihologije i filozofije, kao i značaju nekih filozofskih pojmova za psihologiju videti: Jevtić, N., „Lorencovo shvatanje vaspitanja samosvesti i ličnosti“, str. 97–110.

³⁶ James, W., *The Principles of Psychology*, p. 4.

apstrakcijama – poput instinkata, nagona i slično – koji čine nešto poput univerzalne i relativno nepromenljive ljudske prirode. Na primer, Lorenc tvrdi: „*Socialno Ja* sačinjava ono što je Ja u očima drugih. To je n.pr. položaj u društvu, ugled svoj, odn. svoga društvenog reda, vlast i dr. Sve to tako reći uvećava naše socialno Ja... Izraz socialnog Ja su različni oblici samoljublja, emocije i strasti (kao ambicija, ponos, sujeta i dr.)“³⁷. Imajući na umu da je uloga instinkata u Džejmsovoj psihologiji ogromna, za oblikovanje i manifestovanje socijalnog ja individue prevashodno je odgovorna ova instinktivna opšta priroda čoveka. Sasvim je izvesno da je Džejms na toj liniji rezonovanja kada tvrdi: „Po mnogo čemu čovek je najnemilosrdnije nasilna životinja među svima... Odatle krvava kolevka, *bellum omnium contra omnes* (rat sviju protiv svih), u kojoj je naša vrsta odrastala; odatle nestalnost čovekovih veza, lakoća s kojom neprijatelj od juče postaje saveznik danas, a sadašnji prijatelj sutra neprijatelj; odatle mi, linearni predstavnici uspešnih počinioca jednog masakra za drugim, moramo, kakve god miroljubive karakteristike da takođe posedujemo, biti nosioci užarene i podmukle crte karaktera na osnovu koje su oni preživeli mnoga klanja, ranjavajući druge a sami neozleđeni“³⁸. Izostanak bilo kakvog motiva koji bi išao u pravcu toga da bi socijalno ja moglo predstavljati kompleksan presek postojećih društvenih odnosa, a koji bi se u drugačijoj formi društvenosti izražavao na drugačiji način, uslovljen je ovom filozofsko-ideološkom pretpostavkom o nepromenljivoj „instinktivnoj“ čovekovoj prirodi.

Ukoliko se čovekova instinktivna priroda ne menja, čak i kad bi se transformisalo njegovo socijalno okruženje, promena čovekove realnosti zavisila bi na koncu isključivo od božanske intervencije. Religiozni iracionalizam kod Lorenca se onda može interpretirati kao način na koji je on razumeo jedinu mogućnost promene čovekovog „palog“ stanja. Naročito je istakao to da je socijalno ja stvar „religiozno-moralnog ideala“ koji svaka individua za sebe artikuliše i sebi propisuje i kao takav tiče se njene savesti³⁹, što predstavlja još jedan važan Džejmsov stav koji je Lorenc

³⁷ Lorenc, B., *Psihologija*, str. 330.

³⁸ James, W., *The Principles of Psychology*, p. 280.

³⁹ Lorenc, B., *Psihologija*, str. 330.

integrisao u svoje učenje. Međutim, pragmatička korisnost bilo kojeg religiozno-moralnog ideala, pa onda i Lorencovog, ogleda se u povećanju „filozofskog komfora“. Taj bi se komfor u njegovom slučaju konkretizovao u filozofskoj afirmaciji iluzije pune slobode, kao i moralne i intelektualne visoke vrednosti ličnosti, dakle, svega onog što predstavlja vrhunac njegovog filozofskog pogleda na svet. U turbulentnim istorijskim okolnostima društvenog i političkog života međuratne Jugoslavije, taj filozofski komfor za njega je siguran u refleksiji ka unutrašnjem životu individue koji ostaje podalje od vrtloga kapitalističke svakidašnjice.

LITERATURA

- James, William (1975), *Pragmatism*, Cambridge: Harvard University Press.
- James, William (2002), *Varieties of Religious Experience*, London and New York: Routledge.
- James, William (2007), *The Principles of Psychology Vol. 1 & 2*, Harvard University Press.
- Jevtić, Nevena (2019), „Lorencovo shvatanje vaspitanja samosvesti i ličnosti“ u: *Tradicija nastave filozofije IX*, Edicija filozofske literature PROPAIDEIA / Časopis Arhe, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 97–110.
- Jevtić, Nevena (2020), „O Lorencovoj filozofiji akcije“ u: *Tradicija nastave filozofije X*, Edicija filozofske literature PROPAIDEIA / Časopis Arhe, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 119–134.
- Lorenc, Borislav (1926), *Psihologija*, Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića.
- Lorenc, Borislav (1927), *Pregled istorije filozofije od najstarijeg do najnovijeg doba*, Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića.
- Lorenc, Borislav (1930), *Misao i akcija*, Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića.
- Lukacs, Georg (1966), *Razaranje uma, Put iracionalizma od Šelinge do Hitlera*, Beograd: Kultura.
- Lukacs, Georg (1977), *Povijest i klasna svijest*, Zagreb: Naprijed.
- Perović, Milenko (2013), „Lorencova istorija filozofije“ u: *Tradicija nastave filozofije VII*, Edicija filozofske literature PROPAIDEIA / Časopis Arhe, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 9–23.
- Rajković, Marica (2019), „Razmatranja o istoriji filozofije u međuratnom periodu“ u: *Tradicija nastave filozofije IX*, Edicija filozofske literature

PROPAIDEA / Časopis Arhe, Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 131–145.

Thayer, H. S. (1981), „Berkeley and Some Anticipations of Pragmatism“ in: *Meaning and Action. Critical History of Pragmatism*, Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, p. 499–507.

Wells, Harry K. (1954), *Pragmatism. Philosophy of Imperialism*, New York: International Publishers.

NEVENA JEVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

DISCREET AFFINITY OF LORENC'S PHILOSOPHY TOWARDS PRAGMATISM

Abstract: The subject of this article is the closeness of Lorenc's philosophical *Weltanschauung* and pragmatism. Starting from the analysis of the pragmatic understanding of usefulness of philosophical ideas and theories, taking William James as one of its representatives, this article sheds new light on Lorenc's *Weltanschauung* of "partial rationalism". The goal is to make explicit a subjectivist thesis which is shared both by James' pragmatism and Lorenc's philosophical standpoint. Furthermore, introducing as an analytical tool Lukacs' critical notion of modern irrationalism, that includes pragmatism, this paper underlies the affinity of Lorenc's philosophical teaching towards fundamental philosophical and ideological suppositions of James' pragmatism.

Keywords: Lorenc, James, pragmatism, subjective irrationalism, Lukacs, modern irrationalism

Primljeno: 14.3.2022.

Prihvaćeno: 27.5.2022.